

УДК 373.3:005.412(477)(477.87)

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: ЗАКАРПАТСЬКИЙ ВИМІР

Тетяна Атрощенко, доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки дошкільної, початкової освіти та освітнього менеджменту, Мукачівський державний університет.

ORCID: 0000-0003-4595-1662

E-mail: tatiyana05071976@gmail.com

Тамара Бондар, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки дошкільної, початкової освіти та освітнього менеджменту, Мукачівський державний університет.

ORCID: 0000-0001-9484-9336

E-mail: tamara_bondar@yahoo.com

У статті досліджено особливості становлення й розвитку вітчизняної початкової освіти. Мета розвідки – уточнити, розширити періодизацію становлення й розвитку початкової освіти в Україні, виокремити особливості в межах кожного етапу, звернути увагу на початковій освіті Закарпаття. Застосовано комплекс методів: аналіз, синтез, узагальнення; історико-ретроспективний, історико-структурний; хронологічний. Виокремлено й обґрунтовано один з етапів становлення та розвитку початкової освіти в Україні – етап Нової української школи, що віддзеркалює сутність модернізації початкової освіти.

Ключові слова: освіта; початкова освіта; професійна підготовка вчителів початкових класів; початкові школи; становлення; розвиток; учні початкової школи; компетентнісний підхід.

FEATURES OF THE ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF PRIMARY EDUCATION IN UKRAINE (BY THE CASE OF TRANS CARPATHIAN REGION (ZAKARPATTIA))

Tetiana Atroshchenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor, Department of Pedagogy for Preschool, Primary Education and Educational Management, Mukachevo State University.

ORCID: 0000-0003-4595-1662

E-mail: tatiyana05071976@gmail.com

Tamara Bondar, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, the Chair of the Department of Pedagogy for Preschool, Primary Education and Educational Management, Mukachevo State University.

ORCID: 0000-0001-9484-9336

E-mail: tamara_bondar@yahoo.com

The article examines the features that characterize the primary education development in Ukraine with a special focus on the Transcarpathian region (Zakarpattia). The purpose of the article is to clarify and expand the periodization table that reflects the formation and development of primary education in Ukraine. It also highlights the features within each stage, focusing on primary education in Transcarpathia. A set of interrelated research methods was used: general scientific methods including but not limited to analysis, synthesis, generalization, systematization were applied to compare and contrast the research findings; special historical and pedagogical methods, for instance, historical-retrospective and historical-structural methods were used to systematize the historiography of the research issue; a chronological method was applied to develop a periodization that illustrates how primary education in Ukraine was formed and developed. The authors argued that the periodization developed by Z. Onyshkiv illustrates the flow with which primary education developed and evolved into the present position, however, there is a need to update the information, taking into account current trends in primary education. Consequently, the 6th stage called the stage of the New Ukrainian School, which reveals the essence of the modernization of primary education has been added. Thus, six stages describe the main landmarks in primary education development: Stage 1 marks the beginning of education when primary schools were opened (from the 10th century to the end of the 18th century). Stage 2 is identified as the acceptance of primary education when there were attempts to establish programs to train teachers for primary school (early 19th century and 20s of the 20th century). Stage 3 is characterized by the extensive reforming targeted at primary education and in-service primary school teachers' training programs (between the 20s and 50s of the 20th century). Stage 4 emphasizes the intensive development of primary education and teacher training programs (between the late 1950s and 1990). Stage 6 highlights the measures taken by independent Ukraine to improve primary education (1991–2015). Stage 6 accentuates the stage that has started the new school reform marked as the New Ukrainian School reform (between 2016 and the present) (2022). This stage has been added to illustrate how entirely different the modern reform is. The New Ukrainian school reform stage is aimed at harmonizing the educational goals in Ukraine with the goals set for European education.

Keywords: education; primary education; professional training of primary school teachers; primary schools; formation; development; primary school students; competence approach.

Нині вітчизняна система освіти перебуває на етапі модернізації, що засвідчують, зокрема, кардинальні реформи в початковій освіті, яку справедливо вважають першим важливим складником сучасної загальної середньої освіти. Перед ЗВО постає вкрай актуальне завдання – оновити зміст фахової підготовки майбутніх учителів початкових класів, оскільки від цього залежить готовність і спроможність фахівця, який у найближчому майбутньому забезпечуватиме в Новій українській школі повноцінний розвиток та становлення особистості дитини молодшого шкільного віку. Держава окреслює низку функцій учителя початкових класів: що йому необхідно розуміти та професійно виконувати в умовах змін.

З огляду на це, сьогодні необхідно вивчити теоретичні й практичні аспекти становлення та розвитку вітчизняної початкової освіти. Акцентування на особливостях функціонування початкової освіти в закарпатському вимірі вможливило розуміння організаційних засад і чинників, що забезпечують виконання запитів сучасного глобалізованого суспільства. Таку позицію підтверджено в публікаціях провідних українських учених.

Історичні та психолого-педагогічні аспекти становлення початкової освіти й фахової підготовки майбутніх учителів для початкової школи України ґрунтовно представлено в наукових розвідках К. Авраменко, Н. Бібік, С. Власенко, П. Гусака, П. Дроб'язка, Т. Завгородньої, Л. Коваль, Н. Лавриненко, М. Левківського, М. Марусинець, Л. Медвідь, З. Онишківа, Р. Пріми, І. Руснака, О. Савченко, Б. Ступарика, Л. Хомич, О. Шквир, М. Ярмаченка та ін. Освітні процеси на Закарпатті

схарактеризовано в дослідженнях В. Гомонная, А. Ігната, К. Маргітич, Г. Розлуцької, О. Фізеші, В. Химинця, П. Ходанича та ін. На підставі наукових напрацювань варто виконати стислий історичний екскурс і проаналізувати специфіку становлення й розвитку початкової освіти в Україні, звернути увагу на освітні особливості Закарпаття.

Мета статті – уточнити й розширити періодизацію становлення та розвитку початкової освіти в Україні, виокремити особливості в межах кожного етапу, зосередити увагу на початковій освіті Закарпаття.

Відповідно до Закону України «Про освіту» [2], Концепції «Нова українська школа» [5], серед стратегічних пріоритетів сучасної реформи української школи названа можливість вільного доступу всіх дітей молодшого шкільного віку до якісної початкової освіти. Саме початкова школа раніше за інші рівні освіти стала об'єктом оновлення на засадах дитиноцентризму. У межах дослідження необхідно з'ясувати етимологію наукового поняття «початкова освіта». Як слушно зауважує О. Фізеші [16], для дослідження історії становлення й розвитку початкової школи варто не тільки витлумачувати основні поняття, а й інтерпретувати їх у контексті ключових положень системного підходу. Науковець доводить, що початкова школа здатна реалізувати цілеспрямовані перетворення, зумовлені суспільно-політичними (політика й ідеологія держави, дотримання прав і свобод націй, громад, особистості), соціально-економічними (соціальна політика, економічний розвиток, демографічний стан), культурологічними (рівень розвитку культури, освіти, громадські організації) чинниками, які спонукають до послідовної зміни цілей, структури, змісту та організації освітньої діяльності. Початкова школа не є відокремленим поняттям, оскільки являє собою певну систему, що охоплює низку підсистем і водночас функціонує як складник інших систем [16, с. 47].

Державний стандарт початкової освіти регламентує, що початкова освіта – перший рівень повної загальної середньої освіти, який відповідає першому рівню Національної рамки кваліфікацій [11]. У Законі України «Про освіту» зазначено, що саме початкова освіта має «забезпечити здатність особи виконувати прості завдання в типових ситуаціях у чітко визначеній структурованій сфері роботи або навчання, виконувати завдання під безпосереднім керівництвом іншої особи» [2, с. 36; п. 37]. У листах та інструктивних матеріалах МОН України термін «початкова освіта» потрактований як «освітній ступінь, що, зберігаючи наступність із дошкільною освітою, забезпечує базис загальноосвітньої підготовки учнів, подальше становлення особистості дитини, її психологічний, соціальний, фізичний розвиток, виховання громадянина України» [10]. У методологічному вимірі початкову освіту витлумачують як таку, що може функціонувати окремо чи в складі загальноосвітньої середньої школи, діяльність якої спрямована на здобуття освіти – першого освітнього рівня (опанування вмінь читати й писати, формування початкових знань із математики, засвоєння відомостей про навколишній світ, загальнолюдських і національних цінностей, формування всебічно та гармонійно розвиненої творчої особистості).

Завдяки опрацюванню науково-методичних порад фахівців Інституту педагогіки НАПН України щодо впровадження ідей Нової української школи в початковій освіті, підсумовано, що метою початкової освіти є «всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових, індивідуальних, психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей,

розвиток самостійності, творчості та допитливості» [13, с. 4–5]. У Державній національній програмі «Освіта» («Україна ХХІ століття») [1] описано основні функції початкової освіти, спрямовані на забезпечення загального розвитку дитини, уміння впевнено читати, писати, знати основи арифметики, первинні навички користування книжкою та іншими джерелами інформації, формування загальних уявлень про навколишній світ, засвоєння норм загальнолюдської моралі й особистісного спілкування, основ гігієни, вироблення перших трудових навичок.

Наголосимо на тому, що сучасна початкова освіта суттєвою мірою залежить від осмислення й оцінювання тих наукових і методичних надбань, які накопичені в контексті її історичного становлення та розвитку. Саме запити початкової освіти формували зміст професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів на всіх етапах історичного розвитку та створювали передумови для формування професійної компетентності в майбутніх фахівців.

Генезу розвитку початкової школи й професійної підготовки вчителів початкових класів в Україні ґрунтовно описано в дисертації З. Онишків [9]. Науковець представив власне бачення становлення й розвитку початкової школи в Україні з дохристиянської доби до сьогодення, а також виокремив і схарактеризував основні етапи розвитку початкової освіти та професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи в нашій країні. Поділяючи позицію З. Онишків [9, с. 20–21] стосовно доцільності виокремлення основних етапів становлення та розвитку початкової освіти в Україні, наголосимо на доцільності ретроспективного переосмислення й оновлення інформації, уточнення розробленої періодизації, з огляду на сучасні тенденції початкової освіти. Необхідно виокремлювати VI етап – етап Нової української школи, що відображає сутність модернізації початкової освіти. Загалом диференційовано шість етапів:

- I етап – зародження освіти й становлення початкової школи (X ст. – кінець XVIII ст.);
- II етап – утвердження початкової освіти та пошук шляхів підготовки вчителів для початкової школи (початок XIX ст. – 20 рр. XX ст.);
- III етап – реформування початкової освіти й системи підготовки майбутніх учителів початкової школи (20-ті рр. XX ст. – 50-ті рр. XX ст.);
- IV етап – розвиток початкової освіти та підготовка педагогічних кадрів для її функціонування (1950–1990 рр.);
- V етап – удосконалення початкової освіти в умовах державної незалежності України (1991–2015 рр.);
- VI етап – етап Нової української школи (2016 – дотепер (2022 р.)).

На першому етапі, а саме в XIV ст., у школах навчання грамоти й у школах-дяківках діти опановували азбуку та склади (праобраз букваря в сучасній початковій школі). Дещо пізніше, у XVI ст., активно функціонували єзуїтські школи (новіціати й колегії), де навчання організовували на засадах «батого та пряника», було введено цифрове оцінювання навчальних досягнень (розряди). Згодом, у XVI–XVII ст., на теренах України існувало п'ять типів шкіл (братські школи та школи в полках, парафіяльні школи, школи протестантських общин, католицькі школи орденів єзуїтів і національні школи інших народів), що відрізнялися за ідеологічним спрямуванням. Саме братські школи, як доводять фахівці, зробили вагомий внесок у розвиток освіти

загалом та в становлення початкової школи на теренах України. Вони були народними, демократичними, виховували в учнів повагу до українського народу, мови, традицій і звичаїв. У цих школах навчалися нижчі (початкові) і вищі (старші) класи. У другій половині XVII ст. – на початку XVIII ст. на Лівобережній, Слобідській та частково на Правобережній Україні найпоширенішою формою навчання були початкові школи для простолюдинів та колегії для знаті, де в молодших класах (фара, інфіма, граматика, сингама) учні вчилися читати й писати слов'янською, грецькою та латинською мовами, студіювали граматику, арифметику й нотний спів.

У середині XVIII ст. полкові й гарнізонні школи об'єднали, що дало змогу дітям різних станів опановувати елементарні знання (читати, писати, рахувати). Ці школи, зазвичай, були платними, працювали в приміщеннях, що належали церквам. У полкових школах діти хліборобського стану отримували лише початкові знання грамоти.

З'ясовано, що в цей період у початкових школах учителями ставали дяки й ієромонахи, які не мали спеціальної освіти для навчання дітей. До кінця XVII ст. спеціальних навчальних закладів, де готували вчителів для початкової школи, не було, лише в 1784 р. у Чернівцях і Сучаві австрійський уряд відкрив перші навчальні заклади для підготовки вчителів – препаранди.

На Закарпатті перша згадка про школу датована 1400 р. Удруге про цю школу згадано в 1589 р. Навчання в Ужгородській школі було платним; дітей навчали читання й письма [12, с. 104]. Дещо пізніше, у 1744 р., за власні кошти єпископ М. Ольшанський збудував монастирську Мукачівську богословську школу. Це була елементарна школа для дяко-вчителів, яку в 1793 р. переведено до м. Ужгорода й реорганізовано в учительську семінарію [7, с. 107].

Початкові школи в м. Мукачеві засновані в 1766 р., пізніше – у м. Тячеві та м. Вишкові. Усі ці навчальні заклади були центрами денаціоналізації українського населення Закарпаття, їх «змадяризування» і «покатоличення». Наприкінці XVIII ст. обов'язковою мовою навчання стала угорська. «Потребу в освіті рідною мовою закарпатські українці задовольняли приватним навчанням своїх дітей» [4, с. 167]. З 1790 р. в усіх школах запроваджено обов'язкове вивчення угорської мови, а до посади вчителя допускали лише тих, хто нею добре володів. Унаслідок такої мадяризації українські школи збереглися лише в кількох великих селах. Отже, у середині XVIII ст. на Закарпатті налічували близько 40 парафіяльних шкіл, уже наприкінці XVIII ст. їхня кількість зросла в п'ять разів – до 200 [7, с. 107]. Вагому роль у розвитку освіти Закарпаття відіграв О. Духнович, який першим у цьому краї готував шкільні підручники.

Прогрес на освітній і культурній ниві Західноукраїнських земель після буржуазної революції 1848 р. настав разом із проголошенням Нової конституції (1867 р.), яка надавала всім народам Австро-Угорщини право на розвиток національної культури, мови та школи. Через рік, у 1868 р., видано шкільний закон, де проголошено принципи організації й діяльності початкових шкіл і семінарій для підготовки вчительських кадрів. Закон передбачав вихід шкіл із підлеглості церковних властей та їхній поступ до світських шкільних органів. Для керівництва початковими, середніми й професійними школами створено Крайову шкільну раду (КШР). Згодом почали активно діяти повітові й місцеві шкільні ради, їхніми членами були представники української

інтелігенції, польської буржуазії й поміщиків у Галичині, на Буковині – німецької аристократії. Зокрема, цей закон проголосив право навчатися рідною мовою, а також обов'язкову й безкоштовну початкову 6-річну освіту. Істотних змін зазнала система навчальних закладів: замість парафіяльних, тривіальних і головних шкіл були створені одно-, дво-, три- й багатокласні школи світського характеру, єдині для сіл і міст [4, с. 226]. У той час серед найбільш гострих питань західноукраїнського шкільництва називали проблему «рідномовних підручників», оскільки чинні шкільні книжки були написані незрозумілим «карпаторуським язичієм». М. Левківський та О. Дубасенюк доводять, що «перекладені підручники в інтересах польської великодержавної ідеї відверто фальсифікували й паплюжили українську історію, що вважали якимось додатком до історії Польщі. З окремих шкільних предметів, особливо в багатокласних школах, узагалі не було українськомовних підручників» [4, с. 228].

Для другого етапу характерне об'єктивне зникнення традиційних шкіл через ріст кріпацтва й системну русифікацію українців. У цей час почали діяти церковно-приходські школи, де діти селян здобували елементарну освіту (вчилися читати й писати) протягом одного року. Після вчительських з'їздів 1905–1907 рр. почали створювати групи вчителів, батьків, місцевої інтелігенції, які обстоювали нову систему освіти. Масово створювали школи, де проводили педагогічний експеримент. Позитивною стала поява в 1905 р. мережі громадських об'єднань «Просвіта», які ставили перед собою основну мету – культурне просвітництво населення. Члени «Просвіти» організували в Києві курси народних учителів (1906 р.), де ухвалено резолюцію про українську школу (основний меседж – навчання рідною мовою).

За часів функціонування Центральної Ради (08.03.1917–30.04.1918) серед основних принципів освіти в початковій школі домінував світський характер, загальність, обов'язковість і безоплатність. У червні 1917 р. створено Генеральний секретаріат освіти – структурний підрозділ, що керував усією системою освіти [4, с. 243–244]. Позитивним фактом вважаємо те, що національну школу в Україні будували через українізацію російських шкіл і відкриття нових навчальних закладів. Реформу шкільної освіти в період діяльності Центральної Ради науковці трактують як перший практичний національний досвід в освітній сфері.

Доба Гетьманщини (30.04.1918–15.12.1918) скорегувала розвиток початкової освіти через процеси централізації освіти, активне поширення мережі приватних навчальних закладів. Серед найбільших досягнень варто назвати створення гімназій, де навчання дітей проводили українською мовою [9].

З'ясовано, що доба Директорії (15.12.1918–05.02.1919) пов'язана з діяльністю міністра освіти Івана Огієнка, який провів реформування освітньої галузі. Основні засади реформи передбачали: повернення до децентралізаційних процесів; розроблення програми єдиної української школи; затвердження нового правопису української мови; ухвалення «Закону про державну українську мову»; налагодження співпраці з Всеукраїнською вчительською спілкою для вдосконалення підготовки педагогічних кадрів; поліпшення матеріального забезпечення шкіл та вчительства [7, с. 236].

До вересня 1917 р. Закарпаття перебувало в складі Австро-Угорської імперії. «Політика угорських правителів у галузі освіти призвела до того, що в 1918 р. з 517 народних шкіл (церковних і державних) на території Закарпаття не було жодної з рідною мовою навчання» [17, с. 41].

Після приєднання в 1919 р. Закарпаття до Чехословаччини стан освіти дещо поліпшився. Так, у 1920 р. на Закарпатті функціювало 475 початкових шкіл, зокрема 321 – з українською мовою навчання. Серед початкових шкіл було 211 державних, 16 – общинних, 248 – парафіяльних (із них 119 – греко-католицьких, 25 – римо-католицьких, 30 – євангельських і реформаторської церкви, 2 – єврейські) [3, с. 29–30].

Вагомий внесок у розвиток шкільництва Закарпаття зробив А. Волошин, професор, а пізніше директор Ужгородської вчительської семінарії, автор понад 40 наукових робіт із педагогіки та психології (найвідоміші підручники – «Педагогіка і дидактика для учительських семінарій», «Коротка історія педагогіки для учительських семінарій»). А. Волошин стверджував, що народна школа повинна бути обов'язковою, охоплювати 8 класів та бути поділеною на два ступені: нижчий (основний) із терміном навчання 4 роки (від 7 до 11 років) і вищий, 4-річний. Наведені вище факти засвідчують суттєві позитивні зміни в галузі освіти Закарпаття аналізованого історичного етапу.

III етап пов'язаний із часом функціонування Української Радянської Соціалістичної Республіки. У цей період уведено двоступеневу систему освіти (перший ступінь – із 8 до 13 років, другий – із 14 до 17 років). Кожна національна меншина мала змогу створювати власні навчальні заклади, де викладали рідною мовою (німецькі, польські, чеські, єврейські школи). Зокрема, у березні 1920 р. затверджено українську радянську систему освіти за трудовим принципом (виявлення професійних нахилів дітей). Система шкільної освіти була єдиною, трудовою, виховною та національною.

З приходом НЕПу (1921–1926 рр.) в освіті були дві протилежні тенденції: з одного боку, активне залучення місцевого шкільництва до української системи освіти, що базована на загальнорадянських педагогічних ідеях, з іншого – часткове збереження автентичних і специфічних рис шкільної освіти національного характеру в організаційному та змістовому вимірах. «Кодекс законів про народну освіту» у 1922 р. закріпив право українців на виховання й навчання рідною мовою. Незважаючи на це, у 20–30 рр. XX ст. українських шкіл зовсім не було [15]. Отже, перші три десятиліття XX ст. в українській освіті простежувана культурно-освітня нестабільність, що була зумовлена переважно побудовою української радянської освіти. З'ясовано, що до 1926 р. серед основних освітніх принципів домінували рідномовність, доступність, рівноправність в отриманні знань.

Після 30-х рр. стан в освіті різко погіршився через запровадження марксистського світогляду в школах, затвердження нових уніфікованих навчальних планів для всіх типів шкіл. У початковій освіті вирішальною стала постанова ЦК ВКП(б), ухвалена 25 серпня 1932 р. під назвою «Про навчальні програми та режим у початковій і середній школі», що пропагувала урок як єдину форму навчання, стабільний розклад, сталий склад учнів, систематичний облік знань кожного учня [4].

У 1939 р. західноукраїнські землі були возз'єднані з УРСР. Розпочався новий етап, пов'язаний із комунізацією та введенням радянських навчальних планів, вивченням російської мови як обов'язкової, із системною антирелігійною пропагандою. Позитивним фактом освітнього процесу було те, що освіту проголосили безкоштовною для всіх дітей.

У період військової окупації німецькі загарбники вбачали основну мету шкільної освіти в «онімецченні» населення та вихованні в школярів шанобливості до німців, формування в них покірності німецькому рейху через створення «народних

шкіл» із терміном навчання 4 роки, причому дітей не вчили читати, а середні та вищі школи не функціювали. На противагу цьому партизани відкривали «лісні школи» у селянських хатах та лісових сторожках, де навчали дітей за самостійно розробленими планами.

Визволення України від німецьких окупантів дало змогу активно відбудовувати школи. Після війни навчання для дітей розпочиналося з семирічного віку. Серед вагомих інновацій тієї епохи варто назвати запровадження роздільного навчання хлопчиків і дівчаток, а також перехід у 1949 р. до загальної обов'язкової семирічної освіти.

Після падіння Австро-Угорської імперії Закарпаття ввійшло до складу Чехословаччини (1919 р.), уряд якої порівняно краще турбувався про розвиток освіти, тому різко зросла кількість освітніх закладів (із 1914 р. до 1938 р. чисельність початкових шкіл збільшилася з 525 до 851) [15, с. 388].

Як зазначає Б. Ступарик, у 1922/1923 навчальному році з 705 народних шкіл 542 були українські. Навчанням були охоплені 60 % дітей шкільного віку, проте близько 60 громад не мали народних шкіл [14, с. 226]. У 1923/1924 навчальному році не працювали 174 початкові школи, близько 25 тисяч дітей Верховини не відвідували школи, до початкової школи не ходили 33 % дітей [17, с. 41]. Більша частина шкіл працювала у звичайних селянських хатах, траплялися випадки, коли навчання проводили лише в осінньо-зимовий період.

У 1930–1931 рр. збудовано 32 початкові та середні школи, переважно в гірських районах, створено бібліотеки. Для вчителів й учнів видавали підручники (до 1932 р.), підготовлено 4 букварі, 8 читанок, 8 арифметик та ін. [7, с. 297]. На Закарпатті створювали й школи з чеською мовою навчання. Як стверджують окремі дослідники, чехізація Закарпаття не була насильницькою, однак чеські школи, створені урядом, активно цьому сприяли, оскільки з 1920 р. до 1938 р. кількість чеських шкіл зросла з 22 до 188 [17, с. 43]. Особливо цей процес посилювався після ухвалення 31 липня 1924 р. закону про мови навчання в школах.

Після звільнення територій від німецької окупації на Закарпаття були відправлені вчителі-добровольці, які мали відбудовувати шкільну освіту, що можна пояснити двома чинниками. По-перше, на теренах Західної України та Закарпаття зокрема бракувало кваліфікованих учительських кадрів (багато педагогів пішли на фронт і загинули, деяка частина емігрувала та ін.), по-друге, радянська влада прагнула швидкими темпами утвердити комуністичну ідеологію серед учнівської молоді. У школах швидко зростали піонерські й комсомольські організації. Активно використовували підручники шкіл Східної України [3].

IV етап пов'язаний із відбудовою країни після війни, коли в школах налагоджували робочий ритм [6]. Починаючи з 1956 р., активно функціонують нові типи навчальних закладів – школи-інтернати, де навчаються сироти, діти з інвалідністю та діти матерів-одиначок.

У 70–80 рр. ухвалено низку вагомих документів, які безпосередньо вплинули на функціонування освітньої галузі в нашій країні. Наголосимо на тому, що в цей період уся радянська освіта перебувала в кризовому стані. Для кардинальної зміни стану речей в освіті в 1984 р. запроваджено шкільну реформу, спрямовану на суттєве підвищення якості навчального та виховного процесу; удосконалення професійної орієнтації й

трудового виховання; зміцнення дисципліни та розвиток учнівського самоуправління; підвищення престижу й авторитету вчителя, покращення теоретичної і практичної підготовки та ін.

Для ефективної реалізації задекларованих завдань уряд ухвалив низку партійних постанов, спрямованих на зміну структури освітнього процесу (початкова – 1–4 класи, неповна середня – 1–9 класи, середня школа – 10–11 класи). Зменшилася наповнюваність (30 осіб – у 1–9 класах та 25 осіб – у 10–11 класах); запровадили навчання з шестирічного віку. У зв'язку з економічною кризою, очікуваних позитивних результатів освітні нововведення, однак, не дали. Унаслідок цього, освіта не вийшла з кризового стану, а реформа не призвела до освітніх змін.

В освітньому процесі Закарпаття зафіксовано аналогічні освітні події, пов'язані з кризою та низькою результативністю освітніх реформ 70–80-х рр. [17].

У етап розпочався після ухвалення Декларації про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.) та проголошення незалежності (24 серпня 1991 р.). Протягом 1990–2000 рр. створено нормативно-правову та законодавчу базу для функціонування загальної середньої освіти в Україні. Це сприяло національному відродженню освіти й оновленню її змісту (програм, підручників, методичних матеріалів). Учителі отримали змогу наповнювати освітній процес народознавчими матеріалами та вилучати заідеологізовану інформацію.

Доцільно схарактеризувати найвагоміші нововведення, задекларовані на законодавчому рівні. У Законі України «Про освіту» (1991 р.) зазначено, що освіта – «основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави, ґрунтована на засадах гуманізму, демократії, національної свідомості, взаємоповаги між націями й народами». Наприклад, у Державній програмі «Освіта» («Україна ХХІ ст.») (1993 р.) наголошено на тому, що стратегічні завдання реформування освіти спрямовані переважно на відродження й розбудову національної системи освіти як найважливішої ланки виховання свідомих громадян, формування освіченої, творчої особистості, становлення її фізичного та морального здоров'я, забезпечення пріоритетності розвитку людини, відтворення й трансляції культури та духовності в усій різноманітності вітчизняних і світових зразків. У Законі України «Про загальну середню освіту» (1999 р.) окреслено вимоги до відбору змісту навчання, зазначено, що обов'язком шкільної освіти є виконання Державного стандарту, що слугує інноваційним інструментом створення в Україні єдиного освітнього простору для здобуття якісної освіти в усіх типах загальноосвітніх навчальних закладів.

На початку нового ХХІ ст. в освітній галузі нашої країни проведено помітну роботу щодо формування нового змісту загальної середньої освіти на основі ухвалення Концепції загальноосвітньої середньої освіти (12-річна школа) (2001 р.) та розроблення Державних стандартів початкової загальної освіти (2001 р.) і базової та повної загальної середньої освіти (2004 р.). Це призвело до змін навчальних планів, удосконалення навчальних програм і спонукало науковців та методистів до написання нових шкільних підручників і навчальних посібників.

У галузі початкової освіти до суттєвих змін призвело введення Державного стандарту початкової загальної освіти (2011 р.), що пропагував наближення процесу навчання і виховання до кожної окремої особистості на основі аналізу її особливостей,

здібностей, прагнень і можливостей. Істотні зміни відбулися в переліку освітніх галузей. У Базовому навчальному плані виокремлено освітні галузі – «Природознавство» (для її вивчення заплановано 2 тижневі години), «Суспільствознавство» (реалізоване через навчальний предмет «Я у світі», для вивчення передбачено по 1 тижневій годині), «Технології» (ознайомлення з інформаційно-комунікаційними технологіями через навчальний предмет «Сходинки до інформатики», для засвоєння – 1 година). Освітня галузь «Мови і літератури» об'єднує мови навчання (українська мова, мови національних меншин, літературне читання, іноземна мова), а їх вивчення розпочинається з першого класу [9].

Маркером для окреслення VI етапу в розвитку початкової освіти вважаємо ухвалення Концепції «Нова українська школа» (2016 р.). Виокремлений у межах періодизації розвитку початкової освіти етап Нової української школи кардинально відрізняється від попередніх етапів глобальною модернізацією, що спрямована на гармонізацію вітчизняного освітнього простору з європейським.

Відповідно до Закону України «Про освіту» (2017 р.), зафіксовано зміни, які суттєво позначилися на функціонуванні всієї початкової освіти:

- задекларовано, що кожна особа має право здобувати початкову освіту в закладі (чи філії), що є доступним і наближеним до місця її проживання;
- затверджено, що мовою освітнього процесу має бути українська мова як державна мова;
- окреслено конкретні вікові межі для здорових дітей та дітей з особливими освітніми потребами для здобуття ними початкової освіти (для здорових дітей, зазвичай, із 6–7 років, а для осіб, які мають особливі освітні потреби, навчання може розпочатися з іншого віку, його тривалість має бути подовжена на основі корекційно-розвиткової програми);
- упроваджено інклюзивну освіту (за потреби освітні заклади створюють інклюзивні та/або спеціальні групи й класи для навчання осіб, що мають особливі освітні потреби; у тому випадку, коли особа з особливими освітніми потребами або її батьки звертаються до закладу, таку групу або клас формують обов'язково);
- описано основні форми здобуття освіти – інституційна (очна, заочна, дистанційна (навчання в школі через Інтернет), мережева); індивідуальна (екстернатна (самостійне оволодіння навчальним матеріалом), сімейна (домашнє навчання, коли освіту забезпечують батьки), педагогічний патронаж (закріплюють учителя, який навчає вдома)); дуальна;
- передбачено для моніторингу після 4 класу запровадити для учнів державну підсумкову атестацію (ДПА).

Отже, новий Закон України «Про освіту» (2017 р.) доцільно визнати провідним кроком на шляху освітньої реформи.

Інноваційним для української початкової освіти стало затвердження Державного стандарту початкової освіти (2018 р.) [11]. Зміст Стандарту розроблено на основі компетентнісного підходу, що передбачає формування в школярів компетентностей, необхідних для успішної самореалізації.

У методичній площині Державний стандарт початкової освіти базований на трьох основних засадах:

- декларування цінності дитинства, що базована на вивченні вікових особливостей школярів;
- пропагування радості пізнання й розвитку, що передбачає формування в учнів незалежного мислення та самостійності, замість «безпорадності», яку тривалий час культивували в початковій школі;
- популяризація здорового способу життя на основі створення безпечних умов для фізичного та психоемоційного розвитку дітей, через реалізацію принципів здоров'я й безпеки [11].

У Державному стандарті початкової загальної освіти представлено поділ на два цикли – 1–2 класи і 3–4 класи, що зважає на особливості фізичного, психічного та розумового розвитку дітей.

У структурному аспекті до Стандарту ввійшли:

- базовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів;
- загальна характеристика інваріантного й варіативного складників змісту початкової загальної освіти;
- державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів.

У базовому навчальному плані ЗЗСО регламентовано структуру та зміст загальної середньої освіти через інваріантний і варіативний складники. Позитивним вважаємо той факт, що в цьому документі чітко затверджене погодинне та змістове співвідношення між усіма освітніми галузями, а також загальнорічну кількість навчальних годин і гранично допустиме навантаження для учня. Основним документом, що забезпечує досягнення учнями регламентованих Державним стандартом загальної середньої освіти результатів навчання, є освітня програма ЗЗСО (стаття 33 Закону України «Про освіту», стаття 15 Закону України «Про загальну середню освіту»). У практичній площині зміст початкової освіти структурований за конкретними освітніми галузями, до яких належать: «Мовно-літературна», «Математична», «Природнича», «Технологічна», «Інформатична», «Соціальна та здоров'язбережувальна», «Громадянська та історична», «Мистецька», «Фізкультурна». Розроблено вимоги до навчальних досягнень учнів початкових класів (знає, розуміє, застосовує, виявляє ставлення, оцінює). Кожна галузь чітко описана через загальні та обов'язкові результати навчання школярів як здобувачів освіти. Наприклад, загальні результати навчання характеризують ключові та предметні компетентності, тоді як обов'язкові результати навчання мають бути сформованими на кінець кожного циклу навчання.

Завдяки створенню Нової української школи (НУШ), школярі мають змогу отримувати знання через діяльність. В освітньому процесі основна увага спрямована на розвиток компетентностей, а не на механічне запам'ятовування фактів. У 2017/2018 н.р. проходило тестування освітніх нововведень (100 шкіл були залучені до експерименту), із 2018/2019 н.р. всі перші класи перейшли на нову систему навчання.

У цей період у сфері початкової освіти на Закарпатті освітяни брали активну участь у впровадженні реформи НУШ. Шкільна реформа розпочалася з пілотування нового державного стандарту початкової освіти в 100 закладах України. Серед цієї сотні шкіл-першопрохідців була й Ужгородська загальноосвітня школа І–ІІІ ст. № 8, де працювали 2 пілотні класи.

З упровадженням НУШ в усіх школах у 2018 році заклади освіти Закарпаття

перейшли на новий формат навчання. Паралельно відбувалося масове навчання всіх учителів початкових класів, учителів іноземних мов та інших фахівців.

Важливою подією для освітян Закарпаття став Міжнародний семінар «Нова українська школа – нові підходи до навчання і виховання» (24 жовтня 2017 року), проведений за сприяння Міністерства освіти і науки України, Усеукраїнського фонду «Крок за кроком» та Організації «Культур Контакт Австрія». Представники закарпатських пілотних шкіл: керівники, заступники керівників, учителі Ужгородської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 8 Ужгородської міської ради Закарпатської області, Ганичівської загальноосвітньої школи I–III ступенів Ганичівської сільської ради Тячівського району; Чинадіївської загальноосвітньої школи I–III ступенів Мукачівської районної ради; Міжгірської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 1 Міжгірської районної ради; тренери Закарпатського ІППО – узяли участь в обговоренні стану реалізації проєкту Державного стандарту початкової загальної освіти, проаналізували найкращі практики організації інтегрованого навчання та поглибили знання й уміння з використання нових підходів до викладання.

Постійний характер мають навчальні тренінги, семінари та інші форми навчання освітян. Серед таких заходів варті уваги відкриті управлінські студії Нової української школи для вчителів початкових класів, методистів і керівників шкіл краю, що проведені 27–28.02.2019 Департаментом освіти і науки Закарпатської обласної державної адміністрації. У межах студій охоплено низку питань: способи підтримування інтересу до навчання в учнів, організація ігрової й командної роботи на уроках, досягнення мобільності освітнього простору, організація інклюзивного навчання для дітей з особливими освітніми потребами.

Пандемія COVID-19 внесла свої корективи в освіту, зробивши дистанційне та змішане навчання пріоритетними формами здобуття освіти. Учителі початкових класів краю, як і педагоги в усьому світі, перейшли до ефективних форматів роботи, що передбачають активну взаємодію учасників освітнього процесу, використання різноманітних онлайн-платформ для навчання, інтернет-ресурсів і застосунків, забезпечуючи ефективне навчання молодших школярів. Різноманіття онлайн-курсів, тренінгів, семінарів та ін. заходів дає широкі можливості вчителям початкових класів для вдосконалення фахової компетентності, отримання нових знань і практичних умінь.

Отже, сучасна освітня реформа спрямована переважно на створення такої школи, у якій «буде приємно вчитися». НУШ має «виховувати відповідальних, активних і підприємливих громадян». Метою шкільної освіти повинен стати різнобічний розвиток, виховання й соціалізація особистості, яка усвідомлює себе громадянином України, прагне до самовдосконалення, демонструє бажання навчатися впродовж життя та готова до свідомого життєвого вибору й самореалізації [8].

У статті уточнено та розширено теоретичні положення про становлення й розвиток початкової освіти в Україні, зокрема на Закарпатті. Наголошено на доцільності виокремлення основних етапів становлення та розвитку початкової освіти в Україні, на доречності ретроспективної рефлексії інформації, уточнення представленої періодизації, з огляду на сучасні тенденції початкової освіти. Виокремлено VI етап – етап Нової української школи, що відображає сутність модернізації початкової освіти. Диференційовано шість етапів: I етап – зародження освіти й становлення початкової школи (X ст. – кінець XVIII ст.); II етап – утвердження початкової освіти та пошуки

шляхів підготовки вчителів для початкової школи (початок XIX ст. – 20 рр. XX ст.); III етап – реформування початкової освіти й системи підготовки майбутніх учителів початкової школи (20-ті рр. XX ст. – 50-ті рр. XX ст.); IV етап – розвиток початкової освіти та підготовка педагогічних кадрів для її функціонування (1950–1990 рр.); V етап – удосконалення початкової освіти в умовах державної незалежності України (1991–2015 рр.); VI етап – етап Нової української школи (2016 – дотепер (2022 р.)). Виокремлений етап розвитку початкової освіти – етап Нової української школи – кардинально відрізняється від попередніх етапів глобальною модернізацією, що спрямована на гармонізацію вітчизняного освітнього простору з європейським.

Отже, для сучасного етапу розвитку освіти характерні цікаві та неоднозначні події, що суттєво впливають на вітчизняну освітню галузь і початкову освіту зокрема. Зміни, що відбуваються в початковій освіті, потребують насамперед конкурентоспроможного й інноваційного педагога, готового провадити ефективну професійну діяльність в умовах сучасних викликів.

Перспективи подальших наукових розвідок пов'язані з ґрунтовним дослідженням VI етапу розвитку початкової освіти – етапу Нової української школи, його особливостей і тенденцій в умовах полікультурного Закарпаття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/896-93п> (дата звернення: 10.01.2022).
2. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-. VIII. Голос України. 2017. 27 верес. (№ 178–179). URL: <http://osvita.ua/legislation/law/2231> (дата звернення: 10.01.2022).
3. Гомоннай В. В. Антологія педагогічної думки Закарпаття (XIX–XX ст.). Ужгород: Вид-во «Закарпаття», 1992. 298 с.
4. Історія педагогіки / за ред. М. В. Левківського, О. А. Дубасенюк. Житомир: Житомирський державний педагогічний університет, 1999. 336 с.
5. Концепція НУШ. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkolacompressed.pdf> (дата звернення: 10.01.2022).
6. Ленская В. В. Восстановление школьного дела на Украине. *Советская педагогика*. 1985. № 6. С. 101–105.
7. Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні: навч. посіб. Київ: Вікар, 2003. 335 с.
8. Нова українська школа. URL: <https://nus.org.ua> (дата звернення: 10.01.2022).
9. Онишків З. М. Система підготовки майбутніх учителів початкових класів до роботи в загальноосвітніх навчальних закладах сільської місцевості: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2016. 42 с.
10. Організація навчально-виховного процесу у початкових класах загальноосвітніх навчальних закладів на 2001/02 навчальний рік. № 1/9-271 від 01.08.2001 р. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v-271290-01/> (дата звернення: 10.01.2022).
11. Про затвердження Державного стандарту початкової освіти: Постанова Кабінету Міністрів України № 87 від 21 лютого 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-п> (дата звернення: 10.01.2022).
12. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.): Нариси / редколегія: М. Д. Ярмаченко та ін. Київ: Радянська школа, 1991. 384 с.
13. Савченко О. Я. Початкова освіта в контексті ідей Нової української школи / Початкова освіта: Методичні рекомендації щодо використання в освітньому процесі типової освітньої програми для 1 класів закладів загальної середньої освіти; типова освітня програма для закладів загальної середньої освіти (колективу авторів під керівництвом О. Я. Савченко); методичні коментарі

- провідних науковців Інституту педагогіки НАПН України щодо впровадження ідей Нової української школи в початковій освіті. Київ: УОВЦ «Оріон», 2018. 160 с.
14. Ступарик Б. М. Національна школа: витоки, становлення. Київ: ІЗМН, 1998. 336 с.
 15. Субтельний О. Україна: історія / пер. з англ. Ю. І. Шевчука; вступна стаття С. В. Кульчицького. Київ: Либідь, 1991. 512 с.
 16. Фізеші О. Й. Початкова школа як система: історіографія поняття. *Педагогічні науки*. 2015. Вип. 67. С. 47–53.
 17. Химинець В. В., Стрічик П. П., Качур Б. М., Талапканич М. І. Освіта Закарпаття: монографія. Ужгород: Карпати, 2009. 464 с.

REFERENCES

1. Derzhavna natsionalna prohrama "Osvita" ("Ukraina XXI stolittia"). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/896-93p> [in Ukrainian].
2. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017. № 2145- (2017). *Holos Ukrainy – Voice of Ukraine*, 178–179 URL: <http://osvita.ua/legislation/law/2231> [in Ukrainian].
3. Homonnai, V. V. (1992). Antolohiia pedahohichnoi dumky Zakarpattia (XIX–XX st.). Uzhhorod: Zakarpattia [in Ukrainian].
4. Istoriia pedahohiky / M. V. Levkivskoho, O. A. Dubaseniuk (Eds) (1999). Zhytomyr: Zhytomyrskyi derzhavnyi pedahohichni universytet [in Ukrainian].
5. Kontseptsiiia NUSh. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkolacompressed.pdf> [in Ukrainian].
6. Lenskaia, V. V. (1985). Vosstanovleniye shkolnoho dela na Ukrainie. *Sovetskaia pedahohyka – Soviet Pedagogy*, 6, 101–105 [in Ukrainian].
7. Medvid, L. A. (2003). Istoriia natsionalnoi osvity i pedahohichnoi dumky v Ukraini. K.: Vikar [in Ukrainian].
8. Nova Ukrainska shkola. URL: <https://nus.org.ua> [in Ukrainian].
9. Onyshkiv, Z. M. (2016). The system of training pre-service primary school teachers to work in secondary schools in rural areas. Extended abstract of doctor of science thesis. Ternopil [in Ukrainian].
10. Orhanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu u pochatkovykh klasakh zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv na 2001/02 navchalnyi rik. № 1/9-271 vid 01.08.2001. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v-271290-01> [in Ukrainian].
11. Khymynets, V. V. Strichyk, P. P., Kachur, B. M. Talapkanych, M. I. (2009). *Osvita Zakarpattia*. Uzhhorod: Karpaty [in Ukrainian].
12. Pro zatverdzhennia Derzhavnoho standartu pochatkovoї osvity: Postanova KM Ukrainy № 87 vid 21 liutoho 2018 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-p>. [in Ukrainian].
13. Rozvytok narodnoi osvity i pedahohichnoi dumky na Ukraini (X – poch. XX st.): Narysy. M. D. Yarmachenko (Ed) et al. (1991). K.: Radianska shkola [in Ukrainian].
14. Savchenko, O. Ya (2018). Pochatkova osvita v konteksti idei Novoi ukrainskoi shkoly / Pochatkova osvita : Metodychni rekomendatsii shchodo vykorystannia v osvitnomu protsesi typovoi osvitnoi prohramy dlia 1 klasiv zakladiv zahalnoi serednoi osvity; typova osvitnia prohrama dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity (kolektyvu avtoriv pid kerivnytstvom O. Ya. Savchenko); metodychni komentari providnykh naukovtsiv Instytutu pedahohiky NAPN Ukrainy shchodo vprovadzhenia idei Novoi ukrainskoi shkoly v pochatkovii osviti. K.: UOVTs "Orion" [in Ukrainian].
15. Stuparyk, B. M. (1998). Natsionalna shkola: vytoky, stanovlennia. K.: IZMN [in Ukrainian].
16. Subtelnyi, O. Ukraina: istoriia / per. z anhl. Yu. I. Shevchuka (1991). vstupna stattia S. V. Kulchytskoho. K.: Lybid [in Ukrainian].
17. Fizeshi, O. Y. (2015). Pochatkova shkola yak systema: istoriiohrafiiia poniattia. *Pedahohichni nauky – Pedagogical Sciences*, 67, 47–53 [in Ukrainian].